

6. Шаховский В. И. Лингвистическая теория эмоций. М.: Гнозис, 2008.
7. Evans V., Green M. *Cognitive Linguistics: An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006.
8. Gilbert L., Lagane R., Niobey G., ed. *Grand Larousse de la Langue Française*. Vol. 1–7. Paris: Larousse, 1986.
9. Izard Carroll E. *Human Emotions*. NY: University of Delaware, 1977.
10. Izard Carroll E. *The Psychology of emotions*. US: Springer Science+Business Media, 2004.
11. Jackendoff Ray. *Foundations of Language (Brain, Meaning, Grammar, Evolution)*. Oxford: Oxford University Press, 2002.
12. Kövecses Zóltan. *Metaphor and Emotion: Language, Culture, and Body in Human Feeling*. UK: Cambridge University Press, 2004.
13. Murray James, ed. *Oxford English Dictionary*. Vol. 1–12. London: Oxford UP, 1963.
14. Putschik Robert. *The Emotions*. Lanham, New York, London: University Press of America, 1991. https://en.wikipedia.org/wiki/Contrasting_and_categorization_of_emotions
15. Raimo Anttila. *Historical and Comparative Linguistics*. John Benjamins Publishing Company, 1989.
16. Wierzbicka A. *Semantics: primes and universals*. Oxford: Oxford University Press, 1996.

УДК 811.111'373

Леся Рогач

кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології
ДВНЗ «Ужгородський національний університет,
orcid.org/0000-0001-7709-017X
М. Ужгород, Україна, +38(050) 372 11 28, lesya.rohach@uzhnu.edu.ua

Окремі семантичні особливості англійських термінів географії

Анотація. Статтю присвячено аналізу семантики англійських термінів географії як спеціальних лексичних одиниць, а також як елементів загальнонавчальної мови. Дослідження проводимо із застосуванням комплексної методики формалізованого аналізу семантики лексичних одиниць, яка передбачає поєднання статистичного, описового методів з компонентним аналізом. Аналіз словникових дефініцій тлумачного та термінологічного словників дозволив визначити особливості лексикографічного опису англійських термінів географії у цих типах словників. Дослідження виявило, що семантика англійських полісемічних лексичних

одиниць, що функціонують у сфері географії, поєднує в собі термінологічне значення із семантикою загальнонавчаних слів. Термінологічна семантика перетинається із загальнонавчаною в основному за рахунок конкретних семантичних ознак (сем). Виділений нами фрагмент системи мови є упорядкованим простором семантичних ознак, які входять і до терміносистеми інших наук та сфер діяльності людини.

Ключові слова: терміносистема, термін географії, загальнонавчане значення, термінологічне значення, сема, компонентний аналіз, методика формалізованого аналізу семантики, тлумачний і термінологічний словник.

Abstract. The present paper deals with the analysis of the English terms of geography as units of terminological system and common language elements. The importance of the research is predetermined by the need of investigating English terminology of geography at the present stage of its functioning in semantic aspect. A very relevant subject of distinguishing the meanings of lexical units in common language and terminological systems is in the focus of our attention in the present research. The scientific novelty of the investigation is predetermined by the fact that among all the variety of problems which modern terminologists are engaged in, one of the least developed is the problem of the formalized analysis of semantics of English terms of geography giving an opportunity to study the correlation between terms and different layers of common and professional vocabulary. The aim of our research is to study semantic characteristics of the English terms of geography and to reveal the peculiarities of semantic space of the English terminology of geography. The object of the research is 100 English terms of geography with the explanation of their special and common meanings, 120 semes that were singled out from the meanings of the lexical units. Analysis of the dictionary definitions of the explanatory and terminological dictionaries allowed to determine the features of the lexicographic description of the English terms of geography in these types of dictionaries. The study showed that the semantics of English polysemantic lexical units functioning in the field of geography combines the terminological meaning with the semantics of common words. Terminological semantics intersects with the commonly used one mainly due to specific semantic features (seme). The described fragment of the language system is an ordered space of semantic features that enter into the terminology of other sciences and spheres of human activity. In our investigation, we present the characteristics of these meanings by means of describing a matrix, constructed according to the principle of rank arrangement of the components of meanings.

Keywords: terminological system, a term of geography, common language meaning, terminological meaning, seme, componental analysis, methodology of formalized analysis of semantics, explanatory and terminological dictionary

Вступ. Сучасна семантика розглядає окреме значення слова як складну організацію, що має свою структуру. «Згідно вчення Л. Єльмслєва, значення як одиниці плану змісту можуть бути розкладені на фігури – елементи, що не

мають корелятив у плані вираження» [10, с. 37-38]. Розробка цієї ідеї у практичному плані привела до появи методики компонентного аналізу, що широко застосовується у дослідженнях лексичної семантики. Компонентний аналіз у сучасній лінгвістиці складає основу семантичних досліджень, але й досі залишається складним інструментом дослідження, основні засоби якого викликають серед мовознавців дискусії.

Застосування методу компонентного аналізу в нашій роботі полягає в тому, що значення англійських термінів географії діляться на ознаки, за допомогою яких «одні одиниці розрізняються між собою, інші, навпаки, об'єднуються у групи або сукупності» [9, с. 199]. Лінгвісти по-різному визначають сутність поняття компонентний аналіз. Наприклад, І.В. Арнольд компонентним аналізом називає процедуру, коли значення великої кількості лексико-семантичних варіантів описується за допомогою обмеженого (в порівнянні з кількістю утворень, що аналізуються) інвентаря семантичних одиниць [2, с. 80]. Інші вчені [6, с. 8] характеризують компонентний аналіз як метод дослідження змістовного боку значущих одиниць мови, що розробляється у межах структурної семантики і має на меті розкладання значень на мінімальні семантичні складники. У дослідженні компонентний аналіз розглядаємо як один із найважливіших засобів розкриття внутрішньої організації мови, зокрема її лексичного складу.

У результаті компонентного аналізу отримуємо семи, що містяться у лексичних значеннях слів і є певним чином організованими структурами. Під семою К.П. Смоліна розуміє мінімальну семантичну одиницю лексичного значення, що відображає ту чи іншу конкретну ознаку предмета, явища чи поняття [12, с. 97]. Сему також розуміють як «семантичну одиницю, що є компонентом семми і відображає певну ознаку позначуваного предмета чи поняття» [10, с. 38]. В.Г. Гак підкреслює, що «кожна сема представляє собою відображення у свідомості носіїв мови рис, об'єктивно притаманних денотату або таких, що йому приписуються мовним оточенням і, отже, є об'єктивними по відношенню до кожного мовця» [4, с. 96]. У дослідженні семою вважаємо мінімальну значеннєву одиницю, що відображає певну ознаку предмета чи поняття.

У статті ставимо за мету проаналізувати англійські терміни географії на основі тлумачних словників, що дає можливість виділяти семи із словникових дефініцій. За семи приймаються повнозначні слова правої частини статті тлумачного словника. Лексико-семантичний аналіз термінології географії англійської мови виявив доцільність дослідження термінологічної семантики на фоні загальноновживаної.

Опора на дефініції тлумачного словника має свої переваги:

1) при перефразуванні та семантичному розгортанні словникової статті жоден із компонентів дефініцій не виключається;

2) забезпечується можливість розпізнавання тотожностей і розбіжностей змістових структур значень лексичних одиниць на основі тотожностей та відмінностей їх перифраз;

3) дозволяє оперувати великими масивами лексичних одиниць аж до словника, практично словником у цілому [3, с. 7].

На думку Алієвої О., дослідження слова-терміна з метою виокремлення спільного семантичного компонента-інваріанта передбачає розгляд лексеми в цілому, тобто необхідним є вивчення слова-терміна як семантичної системи, що складається з усіх смислів, серед яких можуть бути і термінологічні смисли, що належать до абсолютно різних сфер [1, с. 15].

У мовознавстві існують два підходи до розуміння природи терміна. Перший характеризує терміни як особливі слова, що володіють специфічними семантичними або формальними ознаками [5; 7]; другий базується на визначенні терміна як «функції та різновиду вживання лексичної одиниці, а не особливого типу лексичних одиниць» [4, с. 68]. Ми поділяємо другу думку, адже у ролі терміна може виступати як слово загальноновживаної лексики, так і спеціально сконструйована для цієї мети лексема. Функціональна природа терміна проявляється і в тому, що кожна спеціальна одиниця, яку перемістили в незвичний для неї контекст, унаслідок чого вона втратила зв'язок з відповідною системою науково-технічних або спеціальних понять, перестає бути терміном. Тому термінологія виступає одним із джерел поповнення і розширення лексичного складу мови.

Англійські терміни географії розглядаємо в системі загальноновживаної мови, що зумовлюється такими факторами: рухомість меж співіснування в одному слові термінологічного і нетермінологічного значень; відсутність чіткого розмежування слів спеціальної лексики і слів загальноновживаної лексики; наявність лексико-семантичних процесів, які відбуваються в загальноновживаній лексиці (полісемія, синонімія, антонімія); використання словотворчих моделей мови для утворення нових термінів.

Указані спільні риси не вичерпують змісту терміна, основною визначальною ознакою якого є його семантика – спеціально науково сформоване поняття, яке включає всі істотні властивості предмета (явища) і визначає його місце в системі понять певної науки. Термін служить передусім «пізнавальній меті, його комунікативна функція є похідною і підрядною: неможливо оперувати поняттями без пізнання їх сутності» [11, с. 8].

На думку В.Г. Гака, між нетермінологічною та термінологічною лексикою у плані виразу можливі три типи співвідношень:

- 1) однопланові лексичні одиниці, що не виступають у функції терміна;
- 2) однопланові лексичні одиниці, що виступають лише у функції терміна;
- 3) двопланові лексичні одиниці, що виступають як у функції терміна, так і у функції нетерміна [4, с. 68].

Матеріал і методи проведення дослідження. Поєднання статистичного, описового та типологічного методів з формалізованим та компонентним аналізом дало можливість створити комплексну методику, придатну для семантичного дослідження термінологіки будь-якої сфери діяльності людини як в окремо взятій мові, так і у зіставному плані, порівнюючи терміносистеми різних мов та загальноновживану лексику. У дослідженні використано методику дослідження лексичної семантики іменників та їх зіставлення шляхом поєднання лінгвістичних методів з формалізованими основами семантичної класифікації лексики [14, с. 10]. У статті згадана методика застосовується для аналізу англійських географічних термінів як спеціальних слів, так і лексичних елементів загальноновживаної мови.

Фактичний матеріал дослідження добирався методом часткової вибірки з таких тлумачних та термінологічних словників: Longman Dictionary of Contemporary English, Oxford English Dictionary, Geography Dictionary and Glossary, Oxford Dictionary of Geography. Предметом дослідження стало 100 англійських термінів географії з поясненням їх спеціальних та загальноновживаних значень, а також 120 сем, які були виділені зі значень лексичних одиниць.

Лексикографічна обробка терміна географії в роботі починалася з визначення обсягу його семантики, розкриття системних залежностей і встановлення його місця серед інших однорідних одиниць та окреслення меж індивідуального значення, закріпленого за реєстровим словом.

На наступному етапі дослідження застосовувався компонентний аналіз, за яким у лексичному значенні кожного географічного терміна визначався його семний склад. Семи виділялися з урахуванням способів лексикографічної інтерпретації значень у тлумачних словниках.

Синтез виділених у такий спосіб особливостей здійснювався за допомогою статистичних методів, на підставі чого була змодельована матриця, по вертикалі якої розташовуються англійські терміни географії, а по горизонталі – їх семний склад. Порівняно з тлумачним словником матриця формально простіше представляє лексичну семантику певної мови, а топографічний спосіб розміщення в ній заповнених клітин практично замінює словесне вираження тлумачної частини [13, с. 167 – 168]. Побудована нами матриця складається з рядків однакової довжини, у яких представлено семний склад значень та стовпчиків, що виражають частоту вживання і характер сем. Матриця дала змогу поділити досліджувані терміни географії на три групи – слова з найвищим ступенем полісемії, слова середнього ступеня полісемії та моносемічні лексеми. Матриця зображує структуру семантичного простору англійської термінології географії у системі загальноновживаної мови. Матрична характеристика термінів географії дає можливість: визначити їх значущість у терміносистемі географії і загальноновживаній лексиці; побудувати наочну картину структури його семантики; виявити зв'язки термінів географії та

шляхи переходів від одних значень до інших; встановити зв'язок англійської термінології географії з терміносистемами різних сфер діяльності людини.

Особливістю матриці вважаємо те, що, крім передачі вже реалізованих зв'язків, позначених знаком «+», незаповнені клітини дають змогу прогнозувати розташування новотворів і їх зв'язків з вже існуючими термінами, а також існування певних місць концентрації терміноелементів у мові.

Завершальний етап дослідження полягав у вивченні структури їх спеціальної та загальноновживаної семантики, а також аналізі співвідношення термінологічної семантики географічних термінів з їх спеціальною семантикою як терміноодиниць інших терміносистем та елементів загальноновживаної мови.

Виклад основного матеріалу та обговорення результатів дослідження. Англійську термінологічну систему географії розглядаємо як «підмножину, що входить до множини» [8, с. 59] лексичних одиниць англійської мови. Дослідження семантики термінів географії англійської мови на фоні загальноновживаної лексики дало змогу розкрити цілу низку її особливостей.

Застосування методики формалізованого аналізу семантики англійських термінів географії дало можливість встановити, що структура семантики термінів географії англійської мови загалом не відрізняється від семантичної структури загальноновживаних слів. Ці одиниці характеризуються різноступеневою ієрархізацією семантики, починаючи з найпростішої будови моносемічних одиниць і закінчуючи високим рівнем складності їх семантики в полісемічних термінологічних і загальноновживаних словах.

Ця семантична особливість в спеціальних та тлумачних словниках нашого матеріалу стосується наявності таких значень, що свідчать про складну семантичну структуру спеціального слова, зважаючи на його полісемічність. Наприклад, у термінології географії лексична одиниця *scale* вживається у двох значеннях: 1) *refers to the size of an area or time period*; 2) *on maps, the scale indicates how many centimetres in the real world are represented by a centimetre on the map* [Oxford Dictionary of Geography]. Термін *core* у географії асоціюється з двома поняттями: 1) *in physical geography, the central interior of the earth*; 2) *in human geography, an area that enjoys economic, social and political superiority in comparison to its surrounding area - the periphery* [Geography Dictionary and Glossary].

Зіставлення способів інтерпретації багатозначних термінів у лексикографічних джерелах виявило, що термінологічне значення у сфері географії у спеціальних словниках буває в основному більш деталізованим, ніж тлумачному, у той час як тлумачний словник конкретніше представляє загальноновживану семантику. Отже, у співвідношенні інтерпретації семантики термінів географії і загальноновживаної лексики викристалізовується

закономірність, за якою розрізняємо три способи відображення взаємозв'язків спеціальної та загальноповживаної семантики на рівні окремих слів.

Перший спосіб у лексикографічних джерелах представлений лексичними одиницями, що тлумачаться як терміни географії тільки у одному типі словників. Наприклад, як термін географії *load* фіксується тільки у термінологічному словнику у значенні: *rock material being transported by an agent of erosion [Geography Dictionary and Glossary]*. У спеціальному географічному словнику лексична одиниця *depression* пояснюється як *weather system of the mid-latitudes, where warm, tropical air meets cold, polar air causing the tropical air to rise and thus creating an area of low pressure [Geography Dictionary and Glossary]*, тоді як у тлумачному словнику не знаходимо це значення.

Другий тип співвідношення спеціальної семантики у термінологічному та тлумачному словниках характеризується повним збігом семантичних ознак. Так, наступні терміни у обидвох типах словників пояснюються майже однаково: *meridian - a line tracing a circle that passes through both poles; basalt - an igneous rock, fine-grained and glass-like, formed by rapidly cooled lava often under water; blizzard - a heavy snowstorm combined with high speed wind [Oxford Dictionary of Geography]*.

Аналіз виявив частковий збіг у інтерпретації географічної семантики полісемічних термінів спеціальним і тлумачним словниками. Найпоширенішим варіантом у досліджуваному матеріалі є таке співвідношення, коли семантична кваліфікація терміна у спеціальних словниках повністю покривається спеціальним значенням, зафіксованим у тлумачному словнику. Наприклад, у тлумачному словнику термін *hierarchy* має такі загальноповживані значення: 1) *a system of organization in which people or things are divided into levels of importance*; 2) *the most important and powerful members of an organization [Oxford English Dictionary]*. Термінологічна семантика, зафіксована у географічному словнику, виражена за допомогою такого значення, яке включене у перше, подане у Оксфордському словнику: *organisation by class of importance, status or authority [Oxford Dictionary of Geography]*.

Аналіз способів інтерпретації спеціальних значень у термінологічних та тлумачних словниках дозволив нам зробити висновок, що у деяких випадках, коли тлумачення близьке, або тотожне поданому у спеціальному словнику укладачам тлумачного словника можна рекомендувати використовувати словникову ремарку *geography (географія)*.

Формалізоване дослідження семантики англійських полісемічних лексичних одиниць виявило, що термін географії поєднує в собі термінологічне значення із семантикою загальноповживаних слів. Термінологічна семантика перетинається із загальноповживаною в основному за рахунок конкретних семантичних ознак. Наприклад, загальноповживане слово *adaptation* вживається у таких значеннях: 1) *a film or television programme that*

is based on a book or play; 2) formal the process of changing something to make it suitable for a new situation [Longman Dictionary of Contemporary English]. У спеціальному географічному контексті термін *adaptation* позначає *management strategies which involve allowing the perceived problem to continue and changing our behaviour to incorporate the resulting change* [Geography Dictionary and Glossary]. Термінологічне значення імпліцитно пов'язане з другим загальноживаним значенням за семантичною ознакою *process of change* (процес зміни).

Аналіз мовного матеріалу дозволив нам встановити, що загальноживана семантика термінів географії першої групи нашого матеріалу є достатньо широкою, оскільки містить багато значень. Термінологічні значення тісно пов'язані із загальноживаними на основі спільних семантичних рис, таким чином робимо висновки, що географічні терміни цієї групи були утворені за допомогою термінологізації. Ще однією семантичною характеристикою цієї групи термінів географії є термінологічна полісемія, яка виражається існуванням кількох спеціальних значень у сфері географії.

Виділений нами фрагмент системи мови є упорядкованим простором семантичних ознак, які входять і до термінологій інших наук та сфер діяльності людини. Так, лексема *output* вживається у таких значеннях у різних сферах діяльності людини: 1) *the amount of goods or work produced by a person, machine, factory*; 2) *computer the amount of information produced by a computer*; 3) *technical the amount of electricity produced by a generator* [Oxford English Dictionary]. У англійському термінологічному словнику географії термін *output* пояснюється так само як у першому значенні, поданому тлумачним словником. Друге і третє значення, зафіксовані у тлумачному словнику, пояснюють цю спеціальну одиницю також як комп'ютерний та технічний терміни. При цьому спостерігаємо, що ці всі термінологічні значення об'єднуються спільною семантичною ознакою (семою) *amount*.

У загальноживаній мові слово *reduction* означає *a decrease in the size, price, or amount of something, or the act of decreasing something*. Ця лексична одиниця виступає також терміном кількох наук: у лінгвістиці *reduction* – це *the change of quality and quantity of vowels in connected speech*; у географії – *a chemical reaction involving the removal of oxygen*; у хімії – *part of a reduction-oxidation reaction in which atoms have their oxidation state changed*. Спільною семою цих термінологічних значень є *change* (зміна чого-небудь).

Висновки. Застосування методики формалізованого аналізу семантики англійських термінів географії як загальноживаних слів і як термінів виявилось достатньо ефективним для того, щоб визначити ряд особливостей семантики цих одиниць. Полісемічне слово у тлумачному словнику може поєднувати загальноживані і термінологічні значення, взаємозалежність між якими формується за допомогою домінування впливу загальноживаної семантики над термінологічною, що виявляється в її проходженні через кілька ієрархічних рівнів структурної організації слова.

Найяскравішими семантичними особливостями англійських географічних термінів нашого матеріалу, які є також загальноновживаними словами вважаємо такі:

явище ретермінологізації, коли термін однієї терміносистеми стає терміном іншої; сильний науковий характер більшості лексем, оскільки вони є термінами і інших термінологічних систем; явище, коли термінологічне значення у географії імпліцитно нагадує загальноновживане тлумачення, тому можемо зробити висновок, що такий термін був утворений семантичним способом термінотворення; у семантичному просторі частина досліджуваних термінів об'єднуються за семантичною ознакою *science* (наука), позначаючи міжсистемну термінологічну полісемію.

Проблема вживання одного терміна у кількох термінологічних системах є важливою, хоч ще не остаточно вирішеною у термінологічній науці. Одночасне вживання одного терміна у географії, фізиці, математиці, хімії, медицині, біології, логіці, тощо вважаємо виявом міжсистемної термінологічної полісемії, оскільки у основі цього явища, на нашу думку лежить схожість процесів у різних сферах наукового відображення об'єктивної реальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алієва О. Спільний інваріантний компонент: формування семантичної та концептуальної структури терміна. *Сучасні дослідження з іноземної філології*. 2015. Вип. 13. С. 269-273.
2. Арнольд И.В. Семантическая структура слова в современном английском языке и методика ее исследования. Ленинград, 1966. 192с.
3. Вердиева З.Н. Семантические поля в современном английском языке. Москва, 1986. 120с.
4. Гак В.Г. Ассиметрия лингвистического знака и некоторые общие проблемы терминологии *Семиотические проблемы языков науки, терминологии, информатики*. Москва, 1971. Ч. 1-2. С. 68-71.
5. Капаназде Л.А. Взаимодействие терминологической лексики с общелитературной (на материале современного русского языка): автореф. дис... канд. филол. наук. Москва, 1966. 25с.
6. Кузнецов А.М. От компонентного анализа к компонентному синтезу. Москва, 1986. С. 24-28.
7. Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии. Москва, 1961. 158с.
8. Овсянников Г.И. Термины и экстралингвистические факторы. *Отраслевая терминология и ее экстралингвистическая обусловленность*. Воронеж, 1986. С. 53-60.
9. Плотников Б.А. Основы семасиологии. Минск, 1984. 223с.
10. Попова З.Д., Стернин И.А. Лексическая система языка. Воронеж, 1984. 148с.

11. Прач В.П. Семантическая структура английских общеупотребительных слов и процессы их терминологизации (на материале лексики по лесотехническим специальностям): автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.04. Львов, 1990. 16 с.
12. Смолина К.П. Компонентный анализ и семантическая реконструкция в истории слов. *Вопросы языкознания*. 1986. № 4. С. 97-105.
13. Сорока Т.В. Семантична ознака «наука» в структурі україно- та англійських аксіономенів. *Сучасні дослідження з іноземної філології*. Вип. 15. 2017. С. 167-174.
14. Фабіан М.П. Етикетна лексика в українській, англійській та угорській мовах. Ужгород, 1998. 256с.
15. Geography Dictionary and Glossary for Students. [online]. Available on the Internet: <http://www.itseducation.asia/geography/>
16. Longman Dictionary of Contemporary English. Longman Group Ltd, 2000.
17. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English / Ed. by A. S. Hornby. Sixth edition. London. Oxford University Press, 2000. 1540p.
18. Oxford Dictionary of Geography / Ed. by Susan Mayhew: Oxford University Press, 2009 [online]. Available on the Internet: <http://www.oxfordreference.com/view/>

УДК 81'22 (811.111): 81'37

Тетяна Сорока

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської мови та перекладу
Ізмаїльський державний гуманітарний університет,
orcid.org/0000-0002-7680-6604
м. Ізмаїл, Україна, +38 (050) 190-32-79, magpie3f@mail.ru*

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ГЕНЕРАЛІЗОВАНИХ СЕМ УКРАЇНСЬКИХ ТА АНГЛІЙСЬКИХ АКСІОНОМЕНІВ

Анотація. У статті досліджуються складові семантичної структури українських та англійських аксіономенів. Основна увага зосереджена на визначинні терміну генералізована сема, розкритті сутності генералізованих сем за типами їхньої функціональності та структурними різновидами, встановленні різниці між генералізованою семою і семантичною ознакою.

Ключові слова: матриця, аксіономен, словникова стаття, ссемантичний компонент, генералізована сема, семантична ознака.